

זמן תפילה

על מנהג החסידים להאריך בתפילה

אף שמתאחר זמנה (א)

מוגש ע"י הרה"ת ר' יוסף ישעי' שי' ברוין
משפיע במתיבתא בסידיני, אוסטרליה

א ווארט פון רבי'ן
דיוקים בדברי והנהגות
כ"ק אדמו"ר שליט"א

הטובה עליו.

תשובה: בטרם החלי לענות בעז"ה על השאלה האמורה, עלי להקדים כמה הקדמות, פשוטות אבל מוכרחות:

(1) למרות הקושי הבולט בדברי כ"ק אד"ש האמורים, פשוט ומובן שכל דברי כ"ק אד"ש יש להם מקור מוצק ויסוד נאמן בהלכה, ובלשון כ"ק אד"ש הנ"ל "שיש ליישב הדבר ע"פ דין" (אף שמוסיף "בקושי עכ"פ", והיינו שאי"ז ע"פ ההבנה הפשוטה והרגילה וכו'), ועל כגון דא כבר ציטטנו כמה פעמים את דברי הירושלמי (פאה פ"א ה"א) "כי לא דבר רק הוא מכבד, ואם הוא רק מכבד הוא, למה שאין אתם יגעים בתורה" (וראה אג"ק כ"ק אד"ש ח"א ע' רצא. ועד"ז בכ"מ).

(2) כפשוט שהבא לקמן הוא **בדרך אפשר ולענ"ד בלבד**, ובפרט שעמקו דברי רבותינו נשיאנו, כנודע.

תפלה אחרי "סוף זמן תפלה"

א. הנה, פשוט שבנדוד"ד מדובר אודות תפלה **לאחר חצות דייקא**, ובה נזקק כ"ק אד"ש לחדש שג"ז "יש ליישב... ע"פ דין" מצד קריאת ק"ש קטנה וכו' (וכפי שיתבאר לקמן). אמנם, בלא"ה יש מקום עיון מצד זה שמתפלל לאחר זמן תפלה, שזמנה עד סוף די שעות (שו"ע (ודאדה"ז) או"ח ספ"ט ס"א, וכנזכר בשאלתך). ועד"ז, ברכות ק"ש זמנם רק עד סוף די שעות (שו"ע (ודאדה"ז) או"ח סנ"ח ס"ו (ס"י)), ולא נחית כ"ק אד"ש לזה כלל. וי"ל בזה, דאף שנפסקה ההלכה בשו"ע ש"אם עבר והתפלל אחר ארבע שעות עד חצות "אין לו שכר תפלה בזמנה"¹, מ"מ [נוסף לזה, שבמקום אונס מותר לאחר זמן תפלה (ראה לדוגמא שו"ע אדה"ז סע"א ס"א), ובנדוד"ד, כבר התירו פרושים את הדבר לאחר זמן תפלה מצד גודל ערך מעלת ההכנה לתפלה² (וההוספה

הפעם נתייחס לשאלה ששלח למערכת אי התמימים (בעילום שם), שאלה מעניינת שכבר דנו בה בכ"מ. מפאת קוצר היריעה, נפרסם את חלקו בגליון זה ואת המשיכו בפעם הבאה.

יש ליישב הדבר ע"פ דין, בקושי עכ"פ...

שאלה: במכתב מ"י ניסן תשי"ב להרה"ח וכו' ר' יצחק דובאוו (נדפסה באג"ק ח"ה ע' שיב ובלקו"ש ח"ט ע' 457), כותב כ"ק אדמו"ר מלך המשיח שליט"א:

"במ"ש חוות דעתו כיון שהוא הבעל קורא במילא גורם לו להתחיל ברוך שאמר אחר חצות.

הנה לדעתי לא נכון הדבר, כי אף שיש ליישב הדבר ע"פ דין בקושי עכ"פ, כיון שקורא ק"ש קטנה וכו', אבל במהנו בטח יש להתחשב עם הענין דמה יאמרו הבריות, וכמובן שאין זה דומה אם מתחילים בעוד מועד ומתפללים כל העת אלא שבדרך ממילא מגיעים לברוך שאמר כחצות, דא עכ"פ עסקו בענין התפלה וההכנה לזה מקודם, משא"כ בנדון ידידי שהוא הקורא בתורה שאין לזה שייכות לתפלה והכנתה". עכ"ל.

ולדידי צע"ג, איך ניתן ליישב הדבר ע"פ דין" להתפלל אחר חצות "כיון שקורא ק"ש קטנה", והרי ק"ש ותפלה שתי מצות שונות הן לגמרי, ומה יועיל קיום **מצות ק"ש** לזה שלא יעבור על איחור **זמן תפלה** (ומפורש הדבר בשו"ע אדה"ז ספ"ט ס"א: "ולכן צריך ליהרץ בחורף להשכים להתפלל בענין שיגמרו תפלת י"ח קודם שליש היום **אע"פ שכבר קראו ק"ש בעונתה קודם התפלה**")?

שאלה זו שאלתי לגדולים וטובים, ואין פותר, ואבקש אם יוכל להואיל בטובו לעיין בסוגיא זו ולהסביר הענין כיד ה'

וראה בשו"ת דברי ישראל (ח"א ספ"ג). ואכ"מ. ועד"ז מצינו שאיחרו זמן תפלה משום הכנת הגוף ונקיות המערכת את התפלה – ראה שו"ע או"ח ס"פ ס"א, ובנו"כ.

ולהעיר מהשקו"ט אי טבילת עזרא (הכנה לתפלה) דוחה זמן תפלה – ראה בהנסמן בישראל והזמנים ע' עב.

כן יש להעיר משו"ת בשמים ראש בכסא דהרסנא (סי"ט) שהחסיד מהר"י קוצנינג (הקדמון) ה"י לומד מתוך ספרי סודות התורה, ועבר זמן התפלה **ולא פסק**, כיון שהעוסק במעשה מרכבה אינו פוסק. (ואף שיש מפקפקין בהנ"ל (ראה דעות' למחרשים מברזאן) – מ"מ הובאו דבריו הנ"ל בכ"מ. [ולכא"ז צ"ע המקור דהנ"ל. וי"ל שהוא ע"ד המבואר בירושלמי (ברכות פ"א ה"ב) במה שרשב"י לא הפסיק אפי' לק"ש, כיון שעסק במשנה דעדיפא

ושקו"ט בזה – ראה שיח תפלה ע' שיח ואילך. ישראל והזמנים ע' נט בשו"ג. ואכ"מ.

(2) ע"ד האיחור לתפלה מחמת ההכנה – להעיר מברכות רפ"ה היו שוהין שעה אחת ומתפללין. וראה אוצר הגאונים לברכות ט, ב (חלק התשובות) שנהגו להשכים בשבתות ויו"ט ללמוד קרוב לבי שעות אחר שהגיע זמן ק"ש ואח"כ מתפללים. וכ"ה בכ"מ (נסמנו בישראל והזמנים ע' ע). [ולהעיר מספר האסופות (נדפס בשיח תפלה ע' עה) שבשבת ויו"ט מותר לעבור זמן ק"ש, ואי"ז פושע. ובחוקת התורה לבן הרא"ש (נדפס שם ע' צג) שבשבת ויו"ט אין אנו קורין ק"ש בעונתה. וכ"כ בתיקונים והוספות לסידור רבינו שלמה מגרמיזא שבשבת "אין חובה לקרות ק"ש בעונתה כ"כ כמו בחול". אבל, במג"א (ובשו"ע אדה"ז) או"ח סרפ"א סק"א (ס"א) שלא יעבור זמן ק"ש ותפלה].

(1) ולהעיר, שיי"א דהמתפלל לאחר די שעות עד חצות, דינו כמתפלל תפלת תשלומין (לאחר מנחה) – ראה ב"י (ספ"ט סק"א ד"ה ואם, דלא גרע ממתפלל אחר שהגיע תפלת המנחה). ב"ח (שם), פרי"ח (שם). ועוד. והרי תפלת תשלומין היא ע"ד תפלת נדבה (ראה בגליון הבא בעז"ה) וכמי שאינו מצווה ועושה (ובפרט שתשלומין בדי"כ פירושו שה"י רק השלמת חלקו ולא כעיקר זמנו [ראה לקושי חכ"ח ע' 77. לקו"ש ח"ט ע' 254. אבל בפרישה (לקמן ס"ה) שבתפלת תשלומין מקבל שכר כמתפלל בזמנו, ומ"מ, לדידי צ"ל דאחר די שעות גרע יותר ממתפלל לאחר מנחה, כיון שאינו מקבל שכר תפלה בזמנה]. אמנם בשו"ע אדה"ז (סע"א ס"א, ממג"א שם סק"א) דאנון מתפלל לאחר די שעות, משמע שאי"ז מדין תשלומין, דא"כ מדוע יכול להתפלל כיון שלא נתחייב בזמן החיוב.

בכוונת התפלה שנגרמת עי"ז, וכדלקמן ס"ג), ולא גרע מאונס³ (וכ"כ בפסקי דבר יהושע ע' ה לענין ברכות ק"ש) – עוד זאת י"ל, יתירה מזו, ד[סמכין על השיטות דנקרא "תפלה בזמנה", וכדעת שו"ת משכנות יעקב (סוסי" פ) שכתב דגם לגבי תמיד של שחר לא מצינו איסור ברור שלא להקריבו אחר ד' שעות⁴, ובדיעבד ליכא עיכובא עד חצות. וכ"כ בספרו קהלת יעקב (ברכות כח, א). [ודבריו – לענין ברכות ק"ש עד חצות – הובאו בחידושי הצי"צ, וכדלקמן ס"ב].

וכסברא זו, בדדיעבד ה"ז בכלל זמן תפלה, כ"ה בס' המאורות (ברכות כו, א) ש"אפילו עבר במזיד ולא התפלל בארבע שעות, חייב להתפלל שחרית עד חצות כיון דרבנן ס"ל שתפלת השחר עד חצות". ומשמע קצת⁵, שר"ל דלענין זה סמכין ארבנן דהוי בכלל תפלה בזמנה. וכ"כ להדיא בסדר משנה (תפלה פ"ג ה"ב) בדדיעבד קיי"ל כרבנן דמתפלל עד חצות. וכ"ה במקור חיים (לבעל חות יאיר) ספ"ט סק"א בסופו. וכן ראיתי בשולחן הטהור (להר"צ וכו' מקאמארנא) ספ"ט (בור זהב סוסק"ב) שיש שיטה שעד חצות הוי בכלל תפלה בזמנה⁶. ובסה"ש תורת שלום (ע' 118) שאדמו"ר מהר"ש נ"ע אמר כן בשם שו"ת

הרשב"א⁶.

ברכות ק"ש אחרי זמן תפלה

ב. ועד"ז י"ל בנוגע לברכות ק"ש, שאף שזמנם רק עד סוף ד' שעות כזמן תפלה וכנ"ל, מ"מ מצינו לכמה מהראשונים דס"ל שזמנם עד חצות – ראה בחידושי הרשב"א ברכות (יא, א) בשם התוס' דמספקא להו אם לא הפסיד הברכות כל היום, או שמא עד חצות כזמן תפלה לרבנן. ומשמע דעד חצות ודאי יכול לומר ברכות ק"ש. וכ"ה בריקאנטי (דיני ק"ש אות ה). ארחות חיים (להר"א מלוניל – ה"ל ק"ש אות ה). ס' האשכול בשם חכמי צרפת (דיני ק"ש) סימן ה. ועוד.

ומצינו באחרונים שכתבו שיש לסמוך ע"ז **להלכה** – ראה בשו"ת משכנות יעקב (סעי' וס"פ). והביא דעתו בחידושי הצי"צ (ברכות פ"א מ"ב) ד"ה לא הפסיד. [וראה בשו"ת חיים שאל (להחיד"א – ח"ב סליח אות ע) ד"המיקל לא הפסיד". וכ"כ בספרו קשר גודל (ס"ו אות ד). וכן העיר בהגהות חת"ס (לשו"ע אור"ח סניח) דכיון דקיי"ל דזמן תפלה בדיעבד עד חצות, הה"נ זמן ברכות ק"ש⁷. ובשו"ת רב פעלים (ח"ב ס"י"ב) כתב די"ל דע"פ

אמנם בפ"י הראב"ד לעדות פ"ו מ"א מוכח שעדותו של ר' יהודה בן בבא י"על תמיד של שחר שקרב בארבע שעות", היינו שאין להקריבו אח"כ. ובציונים לתורה הוכיח כן מהרשב"א (מגילה כ, א). ובהשקפה ראשונה מוכח להיתר, מהקס"ד בגמ' (ברכות כו, א) שאין להשלים מנחה בערבית כיון דעבר יומו בטל קרבנו, ומשמע הא בזמן מנחה לא בטל קרבנות דשחרית, וע"י ברש"י שם ד"ה וכאן, ובהגהות הרש"י. וראה בהנשמן בלקו"ש חליה ע' 125 הערה 9.

(5) אבל, הכרח גמור אינו, די"ל (אף דאי"ז במשמעות לשונו) דר"ל כמש"כ הב"י (אור"ח ספ"ט ד"ה ואם), דמה שמותר להתפלל עד חצות הוא לא מכח סברת רבנן דזמן תפלה עד חצות, אלא מדאמרי רבנן עד חצות, צ"ל בכדי שלא לאפוש פלוגתא, דלכו"ע מדי שעות עד חצות יהבי ל"י שחר תפלה, אלא דלר"י לא יהבי ל"י שחר תפלה בזמנה, ולרבנן יהבי ל"י שחר תפלה בזמנה, ועי"ש שהעמיס כן בלשון הר"י וכו'. והרא"ש שכתבו "ואע"ג דליתא לדרבנן וכו'". אמנם, כאן שכותב "כיון דרבנן ס"ל" משמע יותר דהוא מכח סברת רבנן.

(5*) וראה במרכבת המשנה (ה"ל תפלה פ"ג ה"א) דזה שמתפלל בדיעבד עד חצות, אף שעבר זמן הקרבנות, ותפלות כנגד קרבנות תקנום, מ"מ עדיין הוא בכלל תפלות אבות תקנום, ומצד תקנת האבות נמשכת תפלת שחרית עד חצות. וכ"כ בשולחן הטהור ספ"ט (בור זהב סק"ב), וראה פירוש ר' מרדכי הענא להרמב"ם (נדפס בספר שיח תפלה ע' שכו). ודבריו צ"ע. ואכ"מ.

(6) ובהערת כ"ק אד"ש שם בשו"ג: "כנראה יש כאן טעות של המעתיק (ראה ברכות לז, א [לכאורה צ"ל: כו, א] ופוסקים שם, ודעת הרשב"א בפרט בב"י אור"ח ספ"ט ורמ"א ספ"ט ס"א. ולהעיר מהב"ח וט"ז ופרישה שם).

(7) בגוף קושיית החת"ס – ראה בהנשמן בס' ישראל והזמנים ע' נו ואילך. וראה מש"כ בקובץ הארבעים ע' קו ואילך.

להר"צ וכו' ממונקאטש ח"א אות טז בשם בעל חידושי הרי"ם שהתיר לאחר זמן תפלה משום מסחר. וראה בשו"ע אדה"ז סק"ח ס"י"ב (מב"י שם) דאינו נקרא מזיד אלא כשמבטל בשאט נפש וכו', והרי שוגג קרוב למזיד דינו כשוגג. ולהעיר, שמצינו בכיו"ב שביטלו זמן תפלה בכ"מ (בשבטות) מפני טעמים שונים – ראה בהנשמן בישראל והזמנים ע' סט מתולדות מהר"ם שיק. ועוד.

(4) וכ"ה בראשון לציון (ברכות כו, ב) לבעל אוה"ח שבדיעבד יתכן שאפשר להקריב קרבן תמיד אחר חצות. וכ"כ בשו"ת מהר"א אסאד (ס"ז) בדדיעבד גם לר"י מקריב עד חצות דעד חצות מיקרי בוקר מה"ת, ועי"ש עוד שכתב דזמן תפלה וזמן תמיד הוא עד חצות (אף שנפסקה הלכה כר"י שהוא עד ד' שעות).

ובאמת, מפורש כן בילקוט שמעוני (פינחס רמז תשפ), וספרי זוטא (פ' פינחס) "יכול אם עברו ארבע שעות לא יהי כשר ת"ל תעשה בבוקר" (ודלא כשו"ת שבת הלוי ח"א סכ"ב שכתב דודאי אסור להקריב התמיד אחר שעה ד'). אלא, ששם משמע ג"כ דמותר להקריבו לאחר חצות, ממה שאמרו יומנין אף לאחר חצות ת"ל אשר תקריבו לה". ובזית רענן (להמג"א) שם פ"י שהכוונה, שגם אם לא הקריבו תמיד של שחר אי"ז מעכב לתמיד של בין הערביים (וכבמנחות מט, א: לא הקריבו כבש בבוקר יקריבו בין הערבים). ולשיטתי או"ל – ראה מג"א סרפ"א סק"א שתמיד של שחר קרב **לכל המאחר** בדי שעות, ועי"ש בנו"כ. אמנם בציונים לתורה (כלל לז) דחה לדברי הזית רענן, וכ"כ בעינים למשפט ברכות כו, א, אות ח (ע' קסט). עי"ש. ור"ל דכוונת הספרי כפשוטו בדדיעבד אפשר להקריב תמיד של שחר כל היום. (ועי"ש במפתחות דאולי כוונת הספרי רק לחצי שעה שאחר חצות, דתמיד של בה"ע קרב לאחר ו' ומחצה). וכתב, דאפשר דכוונת הספרי רק בנוגע לזריקת הדם, עי"ש בארוכה. ואולי גם מכאן סמך לאיחור התפלה לאחר חצות.

ממקרא. ולפ"ז י"ל, דמעשה מרכבה עדיף דאפי' כשאין תורתו אומנתו "כגון אנו" (שבת יא, א), אינו מפסיק לתפלה. וראה בלקו"ש ח"י ע' 360, דאף שתורתו אומנתו שייך גם בלימוד הנגלה, מ"מ בזהר (ח"ג רלח, ב) מפרש דהיינו כשהוא "דירה לשכינתא", והרי דוקא "מארי קבלה". עבדין לה דירה" (תקו"ז בהקדמה א), (ב). ואכ"מ. וי"ל עדי"ז בנוגע ללימוד דא"ח לפני התפלה.

ולהעיר, שגם כש"תורתו אומנתו" מתפלל מזמן לזמן, (וכשרוצה להתפלל בבחי' "תפלת נדבה" (ראה בהנשמן בלקו"ש שם ע' 356 הערה 11. ע' 357 הערה 17 ובשו"ג). ועד"ז בנדו"ד, להמבואר לקמן בפנים (ס"ד) דהמאחרים זמן תפלה ה"ז ע"ד תפלת נדבה. ולהעיר מרש"י (ד"ה חברים – שבת יא, א) דאין מפסיקין לתפלה משום דהוי דרבנן, ועפ"ז כתב בטוב רא"י (ברכות ח, ב) דהכוונה שעצם מצות תפלה יכול לקיים בזמן אחר ביום. וע"ז משנ"ל לקמן בפנים (ס"ד) שבמאחר זמן תפלה מצד הכוונה ה"ז מקיים מצות תפלה מה"ת. אבל ראה במגילת אסתר (מ"ע ה) שהיו מתפללים תפלה אחרת, ולא בנוסח התפלה והיו מקצרים בה. ועי"ק, דלכא"ו **איסור** להם להתפלל" (מג"א סק"ו סק"ד. וראה בהנשמן בהערות וציונים לה"ל ת"ת לאדה"ז (אשכנזי) פ"ד ס"ה הערה ג/3). וי"ל ע"פ יפ"מ לירושלמי ברכות (שם ס"א בהגה) שיש לחלק בין הפסק באמצע הלימוד להפסק בין ענין לענין. ועי"ל ע"פ דברי שו"ת ארץ צבי (שבגליון הבא, וכדלקמן בפנים ס"ה) שכשמתפלל בדביקות ה"ז דוחה מצות ת"ת. ואכ"מ].

(3) ולהעיר, מדין עוסק במצוה (שו"ע אור"ח סליח ס"ח), עוסק בצ"צ (שם סצ"ג ס"ד), ועוד. ובדרישה (יו"ד ששמ"א – הובא במג"א סצ"ג סק"ה) כתב בזה"ל: "מה לי אונס אבילות או עסק במצוה... דהא כשעוסק בצ"צ **ג"כ עובד ה' הוא**". וראה בערוה"ש (סק"ח ס"ו) לענין הפסד ממון ודאי (משא"כ ברמ"א סק"ח ס"ה), וכ"ש בהפסד כוונת התפלה. [וראה בדברי תורה

לאחר חצות, שבוה כבר זמן תפלה לכ"ע⁸. ומש"ה נזקק כ"ק אד"ש לומר "שיש ליישב הדבר ע"פ דין". כיון שקורא ק"ש קטנה וכ"י (וכפי שיתבאר לקמן).

תפלה בכוונה או בזמנה?

ג. והנה, פשוט שיישוב הנהגה האמורה להתפלל אחר חצות הוא בהתאם להמובא בכ"מ בטעם הנהגת כ"י חסידים ואנשי מעשה⁹ לאח זמן ברכות ק"ש ותפלה, ומתפללים באריכות וכו' שלא בזמנה, שהוא ע"פ פסק המשנה (ברכות רפ"ה) אין עומדין להתפלל אלא מתוך כובד ראש¹⁰, והיינו שנדרשת הכנה מתאימה בכדי שיוכלו להתפלל בכוונה הרצויה, ונפסקה ההלכה (רמב"ם הל' תפלה ס"ד הט"ו) שתפלה בלא כוונה **אינה תפלה**¹¹. ועפ"ז מובן שהכוונה נוגעת יותר מאשר הדיוק בזמן, כיון שבלעדך התפלה בטלה לגמרי (ראה לקו"ש ח"ט ע' 271. כח"ט ע' 293. ועוד).

ואת"ל, הרי גם סברא זו – להעדיף תפלה בכוונה על תפלה בזמנה – מפורשת בשו"ע, והוא שהמשכים לצאת לדרך מתפלל מעומד קודם צאתו, אע"פ שעדיין לא הגיע עיקר זמנה שהוא

סוד מקום לאומרן גם אחר ד' שעות. (אלא שחזר בו בספרו עוד יוסף חי פ' וראו ס"י¹²). וכן פסק בקצוה"ש ס"י¹³ **להלכה**, **ושכן מנהג העולם**. גם במשנ"ב (סנ"ח בבה"ל ד"ה קורא) העלה להקל במקום אונס עד חצות (וכ"כ במשנ"ב סע"א סק"ד לענין אונס, ובספרו מחנה ישראל פ"א לענין חיילים בצבא).

ויתירה מזו, דלדעת הרמב"ם (ק"ש פ"א הי"ג) יכול לקרותה בברכות¹⁴ כל היום¹⁵, ובעינינו למשפט ברכות י, ב אות ה (ע' מב) ציין לכמה ראשונים שסוברים כן. ועי' במהרי"ל (הל' ק"ש) דבמקום אונס יש לסמוך ע"ז. [וכ"פ הפרי"ח (או"ח סנ"ח). ובמשמרת שלום (או"ח ספ"ט) כתב **דנהוג עלמא כוונתי**. ובשו"ת חיים שאל (הנ"ל) כתב דאין למחות בידי המקילין לסמוך במקום אונס על שיטת הרמב"ם ודעימיה. וראה בהנסמך בישראל והזמנים ע' עז ואילך]. וכיון שכן, לא גרעא מעלת ההכנה לתפלה וכוונת התפלה מאונס, שאז מותר להתפלל לאחר ד' שעות עד חצות, וכן יכול לקרות ק"ש בברכות¹⁶ (עד חצות או כל היום, למר כדאית ליה ולמר כדאית ליה).

והנה כ"ז מיישב רק ההנהגה להתפלל ולברך ברכות ק"ש לאחר זמן תפלה, אמנם בנדו"ד מדובר יתירה מזו, **להתפלל**

וראיתי בס' זכרון זאת להחזקה מולבין בפ"י המשנה (אבות פ"ב מ"ג) הו' זהיר בק"ש ובתפלה, דקאמר לה ר' שמעון בן נתנאל, שנקרא (שם מ"ט) "ירא חטא". אבל ר' יוסי הכהן שנקרא "חסיד" הזהיר (שם מ"ב) "יכול מעשיך יהיו לש"ש", דהיינו שמצד "כל מעשיך לש"ש" שידך שלא ידיק (כ"כ) בזמן התפלה, כיון שכוונתו לש"ש, לשלמות התפלה. ולהעיר, שגם ר' שמעון בן נתנאל (שם מ"ג) מסיים: **"וכשאתה מתפלל"** [והיינו, לאו דוקא בזמנו] אל תעש תפלתך קבע וכו' (וכבה"ערה הבאה), ואכ"מ. והעירני ח"א שבחידושי הייטב לב עמ"ס מכות (הנדמ"ח) נדפסה תשובה (להנ"ל), בו כותב, שאלו שממהרים ומתפללים בלי כוונה כדי שלא יעברו זמן תפלה [ירא חטא], ואלו שמכוונים בתפלתם ועוברים ז"ת [חסיד], שניהם כאחד יש להם שכר. וק"ל. ואכ"מ.

11. ומקורו במשנה (אבות פ"ב מ"ג) "אל תעש תפלתך קבע", ואם עושה כן "אין תפלתו תחנונים" (ברכות פ"ד מ"ד). ויתירה מזו אמרו (ברכות ל, ב – הובא בטווא"ח סק"א ובשו"ע אדה"ז שם, ושם לענין ברכת אבות), ש"לעולם ימוד אדם את דעתו, ואם אינו יכול לכוון את דעתו **אל יתפלל**", כיון שגדר מצות תפלה הוא "שיהא אדם **מתחנן** ומתפלל בכל יום" (רמב"ם הל' תפלה פ"א ה"ב), ובל"ז אין כאן חפצא דמעשה תפלה (לקו"ש חכ"ב ע' 117, עיי"ש בארוכה). [ועפ"ז, אולי יש ליישב דבר פלא בזח"א (רמג, ב) דיסדר שבחא דמארי אע"ג דלא יכיל לכוונה. וי"ל, שכונת התפלה מעכבת רק בבקשת צרכי, כיון שצרכי בגדר "מתחנן" ועיי"ש בלקו"ש הערה 34, ובש"א בסיפור שבחיו, וכ"מ בצל"ח (ד"ה ודלמא – ברכות ל, ב) שבשבת שאין בו בקשת צרכי א"צ כוונה. אבל ראה שו"ת הרשב"א ח"א ססד"מ. והאריך בזה בעינינו למשפט ברכות שם אות א (ע' קצ"ז).

ולהעיר, ששרש לשון תפלה הוא "פלל" שתוכנו מחשבה וכוונה (רש"י בראשית מח, יא – הביאו לענינו בבאר הגולה (למהר"ל) ע' נב).

לעיל הערה 2. וידוע מארז"ל (ברכות ה, א ושם בשינוי לשון. אבל כ"ה בתשב"ץ קטן) "אימתי עת רצון בשעה שהצדיקים מתפללין". [וראה בלקו"ת (ר"פ שמוני) שיש צדיקים שעבודתם ברוחניות ביחודים ועליות (כגון רשב"י והארז"ל. ובמאמרי אדה"ז על מארז"ל ע' קמד הוסיף: והבעש"ט ז"ל וחביריו בדורו), וא"צ שיקיימו מצות מעשיות כאכילת מצה בפסח וכה"ג (וראה ד"ה שלח לך תשי"א. ונקדשתי תשמי"ז. מאמר שני המאורות לב, ב. ואכ"מ). ואף שאין הנדון דומה לראי, מ"מ מצינו שהם למעלה מקיום המצות בגשמיים במדידות זמן ומקום שלמטה. [וראה בהערות וביאורים אהלי תורה גליונות תרטו ותריז]. ובס' ישראל והזמנים ע' סו הביא מכ"מ דצדיק ה"ה כמלאך שאינו מתפלל וכו'].

אמנם, במאמרי אדה"ז הקצרים ע' שצו מבואר, דהצדיקים ששרשן מבחי' אצילות ביותר, דהיינו עצמות אלקות, עליהם נאמר נעשה אדם בצלמנו כדמותנו, ולכן כפי העת הקבוע בתלמוד זמן התפילה, כמ"כ לא ישונה אצלם למטה זמן תפלתם. אבל אותן ששורש נשמותיהן בריחוק קצת מבחי' אצילות, הם אינן ממש בצלם אלקים, וניזונין משארית האצילות, דהיינו אחר עבור זמן התפלה למעלה, שהיו צריכים בתלמוד. ואנשים פשוטים שהם בבחי' עשי, לא ישנו הזמן למטה מכמו שהוא למעלה, ואסור להם לעבור זמן הקבוע בתלמוד, עיי"ש. [ולהעיר מסה"ש תורת שלום ע' 13 שאדה"ז התפלל שתי שעות, כיון שכן זמן תפלה למעלה].

10. ולהעיר מתודיה' מתני – מנחות פג, ב, שלשון זה מורה שהוא לעיכובא (ולענינו – ראה לקו"ש חל"ד ע' 73 הערה 49). ועמשי"כ זקני זצ"ל בספרו שערים מצוינים בהלכה עה"ש (על אתר) דמשו"ה נקט בלשון שלילה, דקאי אדלעיל מיני (ברכות כו, א) בנגוע לזמני התפלה, וקאמר דאין עומדין להתפלל אלא וכו', דכשאין כובד ראש ל"מ תפלה, והו' זמן בלי תפלה. ודפח"ח.

8. ולכאורה, לא גרע מק"ש של ערבית שנהוג לקרותה בברכות¹⁷ לפני זמנה (ולפני פלה"מ) כדלקמן בפנים (ס"ג). ובעי"כ צ"ל להלכה שזמן ברכות¹⁸ כל היום, וע"פ שו"ת הרשב"א (ח"א סמ"ז) שברכות ק"ש אינן שייכות לק"ש, הובא בשו"ע אדה"ז סנ"ט ס"ד, ובתניא פמ"ט. וראה שו"ת הרדב"ז ח"ה סקנ"ו. ואכ"מ.

ולהעיר מהשקו"ט בדעת הרמב"ם אי הו' דין נוסף וקיום מחודש של ק"ש וברכות¹⁹ (ויתכן שכל החומרות שבמצות ק"ש נוהגות גם בזה), או דהו' "כקורא בתורה" ממש (ראה שו"ת תפלה ע' שז). ובס' הליכות שלמה ע' צג (אף שהנ"ל מצדד בשיח תפלה שם דא"י בגדר קיום מצות ק"ש כלל) כתב, דמ"מ מותר לקרותה בתי"ב לאחר שעבר זמנה (אף שאסר אמירת תהלים), דלא הו' כקורא בתורה ממש. ואכ"מ.

8* אבל להעיר מדעת הראב"ה והרוקח ועוד (וכ"מ בלשון הר"י והרא"ש ברכות כו, א) – ונסמנו בעינינו למשפט (שם אות ח (ע' קסט)) – ושכר תפלה שלא בזמנה יהבו ל' אף אחרי חצות. וכ"מ ברש"י (ד"ה לק"ש – ברכות טו, א) "דכל היום זמנה הוא" (ומשו"ה צריך לחזור אחר מים ואינו חושש שמא יעבור הזמן), "משום דתפלה רחמי וכל אימת דבעי מצלי ואזיל" (בה"ג ומחז"ו ועוד). ושקו"ט בזה בעינינו למשפט על אתר (אות ב (ע' פא)).

אבל לא הובא בפנים, כי: א) גדולי הפוסקים אשר מפייהם אנו חיים לא הביאו כלל שיטה זו, משא"כ המובא בפנים (דעד חצות זמנה היא) שסמכו ע"ז בכ"מ להלכה. ב) ועיקר: לשיטה זו צ"ל דתשלומין עדיפא, דאז מקבל שכרו משלם (עיי"ש בעינינו למשפט. פרישה דלקמן בפנים (ס"ה)), וא"כ עדיפא מינה י"ל שהתפללו מדין תשלומין. וכדלקמן בפנים (ס"ה).

9. משא"כ בנוגע לצדיקים וכו', שהם למעלה מן הזמן (ולהעיר מיומא כח, ב, לענין זמן תפלה "אין מאברהם ניקום וניגמר"), ובבחי' תורתם אומנותם, וע"ד רש"י שהי' מתפלל משנה לשנה (תרי" לרי"ף ברכות ח, א) ור"י הו' הו' מצלי מתלתין יומין לתלתין יומין (ר"ה בסופה). וראה

נה"ח, "לפי שתפלה מעומד שקולה כנגד כולה וגדולה מהם . . משום שעומד יכול לכוון היטב"12 (שו"ע אדה"ז ספ"ט ס"י). והיינו, דטפי ניחא שיתפלל בכוונה מאשר תפלה בזמנה. ויתירה מזו – דלשיטת רש"י (ד"ה הו מקדמי – ברכות ל, א) מוטב שיתפלל אפי' קודם עלות השחר, אפי' שאי"ז זמן תפלה כלל¹³. וכיוצא בזה מצאנו ראינו שבזמן הראשונים הקדימו הקהל להתפלל ערבית אף לפני המנחה, אף שאי"ז זמן תפלה כלל וכלל, ולא מצינו שום דעה בראשונים שיהא מותר להתפלל ערבית לפני פלג המנחה, ובלשון ספר האגור (סשכ"ז) ש"לא מצאו ידיהם ורגליהם בבית המדרש ואין למנהג זה לא שורש ולא ענף"14,

והנה"ח, "לפי שתפלה מעומד שקולה כנגד כולה וגדולה מהם . . משום שעומד יכול לכוון היטב"12 (שו"ע אדה"ז ספ"ט ס"י). והיינו, דטפי ניחא שיתפלל בכוונה מאשר תפלה בזמנה. ויתירה מזו – דלשיטת רש"י (ד"ה הו מקדמי – ברכות ל, א) מוטב שיתפלל אפי' קודם עלות השחר, אפי' שאי"ז זמן תפלה כלל¹³. וכיוצא בזה מצאנו ראינו שבזמן הראשונים הקדימו הקהל להתפלל ערבית אף לפני המנחה, אף שאי"ז זמן תפלה כלל וכלל, ולא מצינו שום דעה בראשונים שיהא מותר להתפלל ערבית לפני פלג המנחה, ובלשון ספר האגור (סשכ"ז) ש"לא מצאו ידיהם ורגליהם בבית המדרש ואין למנהג זה לא שורש ולא ענף"14,

ללב פב, א) כותב בנוגע לתפלה קודם עלוה"ש "דחזינא לרבנן קשישאי דהוו עבדי הכי . . שכל מעשיהם לש"ש, אבל לא כל הרוצה ליטול את השם יבוא ויטול". ומשמע קצת, דמשום כוונת התפלה התירו לעצמם להתפלל קודם זמנה (אבל לאידך כותב שם ד"אינהו הוו דייקי טפי, וידעי ובקיא טובא לכווני שעתא כהונא", וצ"ע). ולהעיר, מיומא כח, ב, לענין זמן תפלה "שאני אברהם דאיצטגנינות גדולה היתה בלבו"15.

גם האברבנאל כתב בשעתו נגד מנהג זה "שמתפללין ערבית מיד אחרי השלימים תפלת המנחה ויעמוד השמש בחצי השמים והם אומרים המעריב ערבים" (נחלת אבות פ"ב מ"ג). ובשו"ת הבי"ח סק"ז כתב: "על התפלה שאנו מתפללים בעוד היום גדול אנו בושים". ובלבוש (או"ח סר"ל וסר"ז) ד"מה שלפעמים מקדימין להתפלל אפי' תפלת ערבית בעוד היום גדול, יותר משעה ורבע קודם השקיעה, אין שום טעם נכון לאותו מנהג". ובדורות מאוחרים, בשו"ת שבות יעקב ח"ב ס"ו: "וכשראיתי זאת תמהתי מאוד עליהם וצווחתי ע"ז ככרוכיא". וראה בהנסמן בס' הזמנים בהלכה ח"א ע"י שטו ואילך.

ולהעיר שבשו"ת תה"ד משמע שיפירוש מן הציבור ויתפלל בלילה. וראה גם בס' לקט יוסר ח"א ע' 44. אבל ברמ"א הנ"ל, וכן בד"מ שם סק"א, כותב בשמו שיחזור ויתפלל עוה"פ בלילה – ראה בבה"ל שם ע"ז. ונמצא, שהתירו לת"ח הרגיל בפרישות להתפלל ב"פ, כיון שתפלתו הראשונה אינה כדע"י, ומימי הורו לסתם ת"ח להצטרף לתפלת הציבור שלא בזמנה.

ולהעיר ממ"ש בשו"ת מהרי"ל (סני"ג בסופו – לענין אחר): "הרי הן בעיני כק"ש בע"ש דערבית בחופה קודם פלגא דמנחה טובא לאין כח למחות. והמדקדק על עצמו ושם אורחותיו יעשה ארוכות"16.

אף שיש לחלק, דתפלת ערבית רשות, וע"י ברמב"ם (הל' תפלה פ"ג ה"ז) שאין מדקדקין בזמנה. פיה"מ לרמב"ם ברכות פ"א מ"א. דברי חמודות ברכות פ"א סק"ו (אבל האיגרא קבעה חובה. וראה ערוה"ש או"ח סר"ל"ה ס"ט לענין זה שאין הפרש בינה לשחרית ומנחה), וכיו"ב בשאר טעמים – ראה בהנסמן בהזמנים בהלכה (שבהערה 14). ואולי י"ל ג"כ ע"פ רש"י (ד"ה צלותי – יומא כח, ב) שאברהם הקדים בתפלת "הערבי". אמנם, אגן לדברי התה"ד קיימנין, ולדידי "אין ליישב כלל בטעם ובסברת התלמוד", וכדברי הפוסקים שהובאו

סק"ה ש"רש"י כשה"י חולה לא הי' מתפלל והי' אומר **שיש איסור בדבר** . . דאין יכול לכוון" (וראה שו"ת תה"ד ח"ב סנ"ד דמייירי שהי' חולה כ"כ שלא הי' יכול לכוון. וראה הגה"מ (הל' תפלה פ"ה ה"ה)).

ואף ש"עכשו אין אנו מכוונים כ"כ בתפלה" (שו"ע או"ח ס"ח ס"ב). ומה"ט אינו חוזר ומתפלל כשלא כיון באבות – רמ"א או"ח סק"א סט"ו) – מ"מ נפסק בשו"ע (או"ח ספ"ט ס"ד) שהרעב והצמא (שהי"ה בכלל החולים), אם יש בו יכולת להתפלל יתפלל, ואם לאו **אם רצה אל יתפלל** עד שיאכל וישתה", ומבואר בב"י (שם ד"ה כתב הרמב"ם) שהרשות בידו לסמוך על דעת הרמב"ם שאינו מתפלל עד שאוכל. והה"נ בנדו"ז, דיש לו לסמוך אעיקרא דדינא דאסור להתפלל עד שיכול לכוון את דעתו. ואכ"מ עוד.

12) אלא, שבשו"ע אדה"ז מסיים שם ש"עכשו אין העולם נזהרים בזה לפי . . (ש"עכשו אין מכוונים כ"כ בתפלה". וראה הערה הקודמת בסופה.

13) אבל בראש יוסף, מלא הרועים ופנ"י, פירשו גם לרש"י היינו רק קודם נה"ח, ולא קודם עלוה"ש. (וראה רש"י שם ד"ה וליעבד. רש"י ד"ה שאנשי – יומא לז, ב). וכ"כ לפרש בשו"ת זקן אהרן בהקדמה, כיון שלא מצינו שום דעה להתיר להתפלל לפני עלוה"ש. ואישתמיטתי שכי"ה בשו"ת ראב"ן (סקע"ו), וכן דעת הראב"ד – הובא בהשלמה (שדעת הראב"ד כפירש"י) ומאירי שם. וכ"ה בהשגת הראב"ד על בעל המאור (ברכות ב, ב בדפי הרי"ף). וכ"מ ברש"י (ד"ה תפילין – מנחות לז, א) בנוגע לתפילין קודם עלוה"ש (אבל בשו"ת זקן אהרן כתב ע"פ הבי" (או"ח ס"ל) דקאי למי"ד לילה זמן תפילין, עיי"ש). ושקו"ט בזה בנוגע לפועלים בשעה"ד גדול ביותר – ראה שו"ת מאזנים למשפט (ס"ג). כתר אפרים (סכ"א). וראה בהנסמן בטהרת יו"ט ח"ז ע"י פה ואילך.

ומלשון הראב"ד בהשגותיו לבעל המאור "מחמת דוחק כגון משכים לצאת לדרך (מתפלל) **באיזה שעה שיהי'**", משמע דאי"ז משום שגם לפני עלוה"ש הי' זמן תפלה בשעה"ד (וכמו שר"ל בשו"ת מאזנים למשפט הנ"ל, דהתירו להתפלל מזמן קרות הגבר ואילך), כ"א שבשעה"ד לא חלו עליו זמני תפלה כלל, ומתפלל מתי שרצה, אף שהוא עדיין זמן תפלת ערבית (שו"ע או"ח סר"ל"ה ס"ג). וע"פ המבואר לקמן בפנים אי"ש טובא. ולהעיר, שבמור וקציעה (והביא דבריו ביפה

ובתניא פל"ח (ומקורו מחוה"ל שער חשבוהנ"פ פ"ג חשבון ט. ל"ת להאריז"ל ר"פ עקב. של"ה מסכת תמיד עניני תפלה בתחלתו) שתפלה בלא כוונה כגוף בלא נשמה. [אבל בלקו"ש ח"ב שם הערה 33 מפרש, דשם מיירי מכוונה פרטית, ומשו"ה יש כאן גוף התפלה (ללא נשמה). אבל ללא כוונה כללית, אין ע"ז שם תפלה כלל].

ואף שהרמב"ם עצמו פסק (הל' תפלה פ"י ה"א) דזהו רק בברכה ראשונה – ראה חידושי הגרי"ח על הרמב"ם דהיינו רק בכוונת הענין, אבל ללא כוונה שעומד לפני הי' אי"ז מעשה תפלה, וחשיב כמתעסק בעלמא. וכ"ה בשיתח שי"פ צו תשמ"י בארוכה. אג"ק ח"י"ד ע"י ס. (וראה לקו"ש ח"ט ע"י 269. אבל ראה לקו"ש ח"י"ד ע"י 223 שאינו להלכה). ובלקו"ש (חכ"ב ע"י 111 הערה 36) העיר, דכוונה הנ"ל שעומד לפני הי', הוא בכלל י"דברים (ה) **מעכבים את התפלה** (רמב"ם רפ"ד שם), ולא מגוף מצות התפלה. אבל הרגש ד"מתחנ"י צ"ל בשעת התפלה, והוא מוגדר מצות תפלה, ולולא זאת אינו נקרא מעשה תפלה. (וכע"ז בלקו"ש ח"ד ע"י 70 הערה 26. שם ע"י 71 ובהערה 33). ועיי"ש בלקו"ש (חכ"ב הערה הנ"ל) בפ"י לשון אדה"ז (בשו"ע סו"ס קא) "שתפלה בלא כוונה **אינה כלום**" אי קאי אכוונה הכללית, או פ"י המלות. ואכ"מ.

ויש להעיר שבכ"מ בראשונים מוכח שפסקו כן להלכה – ראה חרדים (ע"י ס) בשם סמ"ק שאם התפלל בלא כוונת הלב **לא יצא יד"ח**. ובא"ז (פק"ב) כתב **שמוטב שלא יתפלל כלל**. וראה בארוכה בהנסמן בעינים למשפט הנ"ל. ויש להוסיף, שבירושלים (ברכות פ"ה ה"ה) איתא שהכוונה מועילה שתתקבל התפלה, ובסד"ה (ע"י לה) שכלי כוונה אין התפלה מועילה כלל. והרי זהו כל תוכן מצות התפלה – מילוי הבקשה (לקו"ש חכ"ב ע"י 119. אבל שם, שאי"ז נוגע לקיום המצוה). ולהעיר מפמ"ג או"ח ס"א במ"ז סק"ג ד"טוב מעט בכוונה מהרבות שלא בכוונה" אינו כפשוטו, דשלא בכוונה אינו טוב כלל דהוי "לא אותי קראת יעקב".

ויל"ע, אי מ"מ אסור להתפלל בלא כוונה, דאף שהי' מ"דברים המעכבים את התפלה", היינו שאין כאן קיום מצות תפלה, ואין הכרח דקעבר **אאיסורא** כשמתפלל בלא כוונה. אבל לשון הרמב"ם (הל' תפלה פ"ד ה"טו) מצא דעתו משובשת ולבו טרוד **אסור** לו להתפלל עד שתתיישב דעתו. וע"י בטו"א"ח סצ"ח. (וצע"ק בירושלמי הובא בתוד"ה ועיון – ר"ה טז, ב דלכאורה קעבר אאיסורא, ועיי"ש בעינים למשפט). ובשלטי הגבורים למרדכי ברכות פ"ד

דהתפלל לאחר חצות ה"ז ברכה לבטלה (אא"כ מדין תשלומין). וכ"כ בשו"ת ארץ צבי (סל"ו) דבתפלה ל"ש ברכה לבטלה. ולכאורה, כן מטין דברי הב"ח (או"ח סרי"ד בשם מהר"י פולן) דבתפלה ל"ש איסור דלא תשא. עיי"ש¹⁸. ולהעיר, שבב"י (או"ח רספ"ט) כתב בנוגע לתפלה לאחר חצות ד"מחצות ולמעלה. . . כיון דלאו זמן תפלה הוא כלל. . . אם התפלל **אפשר** דברכה לבטלה הוי"¹⁹. ואכ"מ].

והנה מבואר בגדר "תפילת נדבה", שהוא ע"פ ובהתאם לפסי"ד הרמב"ם¹⁹ (ריש הלי תפלה) שמ"ע מה"ת להתפלל (בכל יום)²⁰ ואין לתפלה זו מה"ת נוסח ידוע וזמן קבוע כלל. ובשו"ע אדה"ז (סק"ו סט"ו) כתב שע"פ סברא זו נהגו רוב הנשים (שאינן מתפללות בתמידות לפי שאומרות מיד בבוקר איזה בקשה²¹ ומה"ת יוצאות בזה). ועפ"ז כל שרוצה להתפלל ולבקש צרכיו וכו'²¹ ה"ה מקיים מצות

תפלה שלא בזמנה,

אבל תפלה מה"ת

ד. ויש להמתיק הדברים, ע"פ מה שאמרו (ברכות כא, א) "ולואי שיתפלל אדם כל היום כולו" בתורת נדבה (רמב"ם הלי תפלה פ"י ה"ו. שו"ע אדה"ז סק"ז ס"א)¹⁷, משום דתפלה רחמי נינהו (ברכות כ, ב). ובלשון הגמרא (ברכות כו, א) "כיון דצלותא רחמי נינהו, כל אימת דבעי מצלי ואזיל" (ובירושלמי ברכות פ"א ה"ב: "מפני שאין תפלה מפסדת"). אלא שעד סוף זמן תפלה "יהבי לי שכר תפלה בזמנה, מכאן ואילך שכר תפלה יהבי לי, שכר תפלה בזמנה לא יהבי לי" (ברכות שם).

[ויתירה מזו, בשו"ת מהר"ם שיק (או"ח סצ"א) כתב, דגם כשמתפלל אדעתא דחובה אי"ז

ברכה לבטלה, כיון דצלותא רחמי נינהו (עיי"ש לענין תפלת מנחה בלילה). והאריך לדחות דברי הט"ז (או"ח ספ"ט סק"א)

אי"ה בגליון הבא) א"צ להקדים תפלת המנחה אל"י. וראה לקמן הערה 33. וראה במילואים לקיצור הלכות לשו"ע אדה"ז (סרפ"ו) בנוגע להנהגת חסידים אודות הקדמת מוסף למנחה. וגם לדעת הרמב"ן (בהגהותיו לסהמ"צ מ"ע ה) דתפלה דרבנן – מקיים מ"ע מה"ת כשמתפלל (ראה ערוה"ש או"ח סס"ט ס"ד. **ועוד**, ולהעיר מלקו"ש ח"ו ע' 323-4) וראה לקמן הערה 21.²⁰ ראה קרית ספר להמב"י. נעתק בלח"מ שם. וראה לקו"ש חל"ה ע' 127.

21) אף שלכא"ז צ"ל סידור שבחיו של מקום לפני בקשת צרכיו – ראה סדר משנה הלי תפלה פ"א שנתקשה בזה. וראה בהנשמן בשו"ת יחיה דעת ח"ג ס"ו. ולכא"ז מכאן ראוי, דסדור שבחיו של מקום אינו מגוף מצות התפלה. וית' לקמן בגליון הבא.

21*) ובנדו"ד, שמבקש מה שצריך לו ה"ז כ"עת צרה", שגם להרמב"ן (דתפלה דרבנן) ה"ז בגדר מצות תפלה מה"ת (חינוך מצוה תלג. מג"א סק"ו סק"ב. וראה הסה"מ להצ"ח שורש מצות התפלה בתחלתו. ואכ"מ) ולהעיר שבהתמים (חובת חי' ע' סו ואילך) מבאר עפ"י, שכשמתפלל בהקדמת ההתבוננות והתעוררות האהבה ומבקש צרכיו הרוחניים ה"ז בכלל תפלה מה"ת גם לדעת הרמב"ן (וכדלקמן בפנים). אבל כ"ק אד"ש, במכתב לר"י פייגין, דוחה להני"ל דהתעוררות האהבה שייכת לק"ש ולא לתפלה. אמנם, בשיחה שהובאה באג"ק אדה"ז ח"א ע' לג בשוה"ג (ע"פ השמועה), משמע, שמ"מ מקיים מצות תפלה מה"ת כשמבקש צרכיו הרוחניים, ממשיך כשמרגיש שחסר לו בעבודת ה' ה"ז מקיים מצות תפלה מה"ת (ועיי"ש בלשון אדה"ז (אג"ק שם) "האומרים תפלה מדרבנן לא ראו מאורות

אלא שבכהנ"ל יש לדחות, כיון שיש לצרף דעת הפוסקים בדפסק ברכות להקל, היינו שא"צ לברך, ומ"מ ל"ה ברכה לבטלה (ראה בהנשמן בישראל והזמנים ע' עז), משא"כ בנדו"ד דהוי דלא כמאן. ועוד זאת, דבתפלה קיי"ל דיכול להתפלל בנדבה, ובספק – מתפלל על תנאי שתהא נדבה (ראה שו"ע אדה"ז סו"ס קח), משא"כ כשאין ספק דבר ומתפלל בתורת חובה. אולם דעת אדה"ז משמע דגם בתפלה שייך ברכה לבטלה – ראה שו"ע אדה"ז רס"י קח.

19) אבל י"ל, דבב"י שם קאי רק במתפלל מחצות עד זמן המנחה (עיי"ש) אולם לאחר שהגיע זמן מנחה ה"ז **ודאי** ברכה לבטלה. ועיי' במשנ"ב (ספ"ט בבה"ל ד"ה ואחר) כשמתפלל אחר זמן המנחה "ברכותיו לבטלה **לכמה** פוסקים". ובאמת, בפרישה (שם סק"ב) כתב: "רחוק בעיני לומר דלאחר חצות יהא כברכה לבטלה מדאמר כל היום מצלי ואזיל", עיי"ש. ולהעיר שברמ"א (ספ"ט ס"א) כתב בלשון "**אסור** להתפלל תפלת שחרית", אבל בשו"ע אדה"ז לא הביאו. וגם ברמ"א י"ל דזהו מצד חובת הקדמת תפלת מנחה (וכ"מ קצת במג"א שם סק"ה. ומה גם לדעת הט"ז שם סק"א), ולא מצד זה שאסור להתפלל שחרית, וכ"מ בב"י (שם ד"ה ואם) דמשו"ה לא אמרו דעד הלילה יש לו שכר תפלה, כיון דשאני זמן מנחה שצריך להתפלל מנחה קודם. ועיי"ג בדרישה (שם סק"ב).

ואת"ל כן, שבאמת אין איסור להתפלל לאחר חצות, כ"א מצד החיוב להקדים תפלת מנחה – אולי י"ל בישוב מנהג החסידים ע"פ מש"כ בקצוה"ש ס"כ בבדה"ש סק"ד דכשעוסק בתפלת שחרית (וי"ל, דהכנה לזה בכלל – כבמכתב כ"ק אד"ש שבתחילת דברינו. וית'

בהערה 14, ומ"מ הורה להמשיך לנהוג כן. וגם בפנ"י (במהדו"ב למס' ברכות, נדפס בח"ג קסה, ד) כתב ד"ש לקיים המנהג. . . אפי' אם ה' טעם הדבר מרופה בידינו אלא שמחמת תשות כח וטורח הציבור נהגו להקל כשיש איזה צורך אף נגד פסק הלכה וכו"ו

[ולהעיר מברכות כ, ב דבטעו צבור ביום המעוון, א"צ לחזור ולהתפלל, דלא מטרחינן להו, ובב"י (או"ח סרס"ג) כתב שנראה מדברי רבינו יונה דהיינו רק אם התפללו מפלה"מ ולמעלה, וכ"ה בשו"ע (או"ח סרס"ג ס"ד). ולכא"ז צ"ע, דהא מפלה"מ ולמעלה בלא"ה לילה הוא לר"י. וראה בשו"ע אדה"ז בקו"א סרס"ג סק"ו. ויל"ע בראשונים, אם יש סברא לומר שכ"ה גם לפני פלה"מ. ולהעיר שבהגהות לרבינו יונה (שם) נסתפק בנוגע לתוס"ש מדרבנן, אם ראוי לומר כן אפי' לפני פלה"מ. ואכ"מ].

17) וראה בחי' הצ"ח רפ"ג דברכות. ובמראה"פ לירושלמי ברכות פ"א ה"ב הוכיח דלדעת הירושלמי אפי' בתורת חובה קאמר. ולהעיר מלשון הירושלמי (דלקמן בפנים) בטעם הדבר "**מפני שאין תפלה מפסדת**", ומשמע דבכל גווני קאמר.

18) ולכא"ז יש להוכיח כן מכ"מ שבמקום אונס סמכו על דעת יחיד בנוגע לזמן תפלה (ולדוגמא – השקו"ט בנוגע לתפלה לפני עלוה"ש שבהערה 13. וגם האוסרים, ה"ט משום דס"ל שא"ז אפי' דעת יחיד; ההיתר להתפלל ערבית מפלה"מ ולמעלה ואפי' לפני פלה"מ (ראה לעיל הערה 14) מפני שסמכו על שיטות אחרות באופן קביעת פלה"מ (כשיטת היראים וכיו"ב – ראה בהנשמן בהזמנים בהלכה שבהערה 16, וכיו"ב עוד), אף דלכא"ז סו"ס יש כאן משום ברכה לבטלה לדעת ר"ה פ.

זה. איך אפשר שהאיכפתיות מוּמָן ק"ש ותפלה ימנע מזה? אמר [מהר"ש] אמר לי . . . שיש בתשובת הרשב"א שעד חצות יש עדיין שכר תפלה בזמנה ולא יותר. נו, יוצא שרק שכר תפלה בזמנה אין לו].

והיינו שגם לאחר זמנה ה"ז בגדר תפלה משא"כ כשמקצר בתפלה (ויתירה מזו, שכשמאריך בתפלה יתכן שהוא בגדר תפלה מה"ת, וכנ"ל משו"ת ארץ צבי, משא"כ כשמקצר בתפלה ומתפלל ללא כוונה נכונה).

ויש להוסיף בזה, שכתב המגלת אסתר (מ"ע ה) שגם זמני התפלה מדרבנן אינם לעיכובא כ"א למצוה*²⁷. וא"כ, עדיפא תפלה שלא בזמנה מתפלה שלא בכוונה שהרי הכוונה מעכבת, וכנ"ל.

יישובים נוספים לתפלה לאחר זמנה

ה. ועוד י"ל בזה וליישב מנהג הנ"ל באופנים אחרים: (1) שהתפללו מדין תשלומין, ולדעת הפרישה (ספ"ט סק"ב) ועוד, שהמתפלל תפלת תשלומין שכרו כמתפלל בזמנו, וכפי שיתבאר בגליון הבא באורך הפרטים בזה; (2) שתפלה בדבקות (אף שלא בזמנה) קודמת לכל דבר גם לתפלת חובה בזמנה, וג"ז יתבאר בעז"ה בגליון הבא.

ומ"מ, למרות כל היישובים האמורים (וכיו"ב), דגם לאחר זמנה שם תפלה עלה, ועדיפא מתפלה בזמנה וכו' – סוף סוף לא זכינו לכך שתהא בגדר "תפלה בזמנה" כמו שתיקנו לנו חז"ל²⁸. ומטעם זה – י"ל בדא"פ – מחדש כ"ק אד"ש ש"יש ליישב הדבר ע"פ דין", שגם במתפלל לאחר חצות ה"ז בכלל תפלה **בזמנה ממש**, והטעם לכך "כיון שקורא ק"ש קטנה וכו". אמנם, עדיין לא נתבארה השייכות בין קריאת ק"ש קטנה לכך שתפלתו לאחר חצות תהא בגדר תפלה בזמנה, ועל כך בגליון הבא בעז"ה.

עליו שבת אחת כדי שישמור שבתות הרבה (יומא פב, ב), ומכ"ש שמבטלין מצות תפלה מדרבנן לקיים מצות תפלה מה"ת וכדבעי.

ועד כדי כך, שבשו"ת ובחרת בחיים (ח"א סלי"ב) הקשה לדעת הרמב"ם שתפלה מה"ת, מדוע נקי ביטול תפלה של שחרית "מעוות לא יוכל לתקון" (ברכות נו, א), דהא סו"ס מקיים תפלה מה"ת. ולדברינו י"ל, דהא"כ, ומ"מ הוה "מעוות לא יוכל לתקון" שאינו יכול לקיים תפלה מדרבנן.

26) אבל ראה לעיל הערה 11 מלקו"ש, דבלי כוונה כללית אי"ז אפי' "כגוף בלא נשמה", ומכ"ש ללא הכוונה שמבלעדה התפלה בטלה.

27) ועי"פ המבואר לעיל הערה 11, שיש איסור להתפלל בלא כוונה, יומתק קצת הלשון שמתירים לו שיהי' איכפת לו זמן תפלה (שבדאי בדיוק הוא, ואכ"מ), שזמן תפלה ביכולתה להפריע לכוונת התפלה שאז אסור להתפלל בזמנה, מ"מ מתירים לו וכו'.

27*) ראה לעיל הערה 22.

28) ואין לו שכר תפלה בזמנה, כנ"ל בפנים (ס"א). ועוד זאת, דלא יתכן שענין שבקדושה (עבודת התפלה וכוונת המצוה) תהא בסתירה לקיום המצוה בפשטות כפי שמתחייב ע"פ תקנת חז"ל, וכדברי כ"ק אד"ש כמ"פ עדי"ז (ראה עדי"ז לקו"ש חכ"ט ע' 213 לענין שינה בסוכה, וכיו"ב טובא). ולהעיר בברכות כח, א: כל המתפלל תפלה של שחרית לאחר וכו'.

תפלה מה"ת²². וכע"ז הביא בשו"ת ארץ צבי (סלי"ו) בשם ס' הזכות לבעל חידושי הרי"ם, בטעם שכשמתפלל בתורת נדבה (אם ברי לו שהתפלל) צריך לחדש בו דבר (כנפסק בשו"ע או"ח רסק"ו)²³, דכשנחדש לו בקשה בתפלתו ה"ה מקיים בזה מצות תפלה מה"ת, להתחנן ולבקש צרכיו. ועפ"ז כתב בשו"ת ארץ צבי (הנ"ל) דכשמאחר תפלתו ע"מ להתפלל בכוונה יתירה ה"ז בכלל מ"ע מה"ת דבקשת צרכיו²⁴ ואין לך חידוש גדול מזה²⁵ וככל שמוסיף בכוונת התפלה ה"ז שלימות נוספת בגוף מצות תפלה שהוא מה"ת, ובתפלה מה"ת – זמנה כל היום, עיי"ש.

ומכיון שכן, מוטב שיקיים **מצות תפלה כהלכתה מה"ת** מתוך כובד ראש ובכוונה הראויה, אף שאינה בזמנה, מלקיים מצות תפלה **מדרבנן**^{25*}, תפלה בזמנה אבל ללא כוונה נכונה "כגוף בלא נשמה"²⁶, דאז אין ע"ז שם תפלה כלל.

וכדברים הללו, דגם לאחר זמנה, ואפילו לאחר חצות, שם תפלה עלה כיון שמתפלל בכוונה (משא"כ כשמתפלל שלא בכוונה אפי' שהוא בזמנה), ראה בסה"ש תורת שלום (שיחת יט"כ תרס"ח – ע' 118) בנוגע להעדר ההתעסקות בעבודת התפלה כדבעי:

"ער קאן אפילו תולה זיין בענינים רוחניים, אז איהם אַרַט זמן ק"ש, זמן תפלה, אָבער באמת דאָס איז גענאַרט. זאָל איהם אַרין, מ'איז איהם מתיר עס זאל איהם אַרין²⁷, אבל לא מצד זה יקצר בתפלה, ובין כה ובין טוט זיך דער ענין נישט, און מען דאַרף דאָך דעם ענין, ווי זאָל דאָס אָפּהאַלטן דעם אַרין פון זמן ק"ש ותפלה, מיר האָט דער טאַטע געזאָגט . . . שיש בתשובת הרשב"א שעד חצות יש עדיין שכר תפלה בזמנה ולא יותר, נו איז דאָך נאָר שכר תפלה בזמנה נישט" [=יתכן שיתלה זאת בענינים רוחניים, שאיכפת לו זמן ק"ש, זמן תפלה. אבל באמת ה"ז מרומה. שיהי' איכפת לו, מתירים שיהי' איכפת לו, אבל לא מצד זה יקצר בתפלה, ובין כה ובין אין הענין נפעל, והרי זקוקים לענין

מימייהם", שהרגש זה בא ע"י ה"מאורות", לימוד פנימיות התורה דייקא. אבל בהתוועדויות תשד"מ ח"ג ע' 1757 מפרש באו"ח.

[ולהעיר מהשקו"ט אי בקשת צרכים רוחניים וצרכי הנפש נכללות במצות בקשת צרכיו – ראה שו"ת דבר יהושע (ח"ג יו"ד סס"ד). אבל בשו"ת ארץ צבי כאן, שע"י איחור תפלתו מרגיש יותר שחסר לו חורבן בהמ"ק וגאולת ישראל, וחל עליו חוב מה"ת דבקשת צרכיו. וכ"מ בלקו"ש חל"ד ע' 73. וש"ס. ויש להוכיח כן מצל"ח (ד"ה ספק – ברכות כא, א) שבאמירת ק"ש וברכותי מקיים מ"ע דתפלה מה"ת כיון שיש שם הרבה בקשות, אף שכולן בקשות רוחניות. (וי"ל דשכירת עול גוים שבברכת אהבת עולם הוי בכלל צרכים גשמיים. ובצל"ח שם הביא דוגמא מתפלת צור ישראל (שאניה בנוסח אדה"ז)). ובלא"ה, לדידי קשיא טובא לסברא זו, מהיכתי-תיתי לומר שצרכי הנפש לאו בכלל "בקשת צרכיו" הן, דסו"ס צריך הוא להם, ומאי שנא מצרכי הגוף. (ולהעיר משו"ע אדה"ז סו"מ"ט בקו"א סק"ד דלא גרע חפצי שמים ממתכוון לחפצו והנאתו, כיון שסו"ס חפץ ומתכוון הוא לכך, עיי"ש)].

22) ודלא כסברתו של מאן-דהו שהפקיעו חז"ל מ"ע דתפלה מה"ת, והאריך בשלילת סברא זו בקובץ הארבעים ע' פב. וש"ס. ויתירה מזו, דלשיטת המגילת אסתר (מ"ע ה – הובא לקמן בפנים) גם מה שתיקנו חכמים זמנים אלו

אי"ז לעיכובא ורק למצוה, כיון דתפלה רחמי ניהו, ובכל עת זמן רחמים הוא. ועי' בארוכה בשו"ת שאג"א סט"ו. ואולי כ"ה גם להשיטות (שבעה ערה 8*) ששכר תפלה שלא בזמנה יהבו ל"י כל היום. ועי' בעינים למשפט (נסמן שם).

23) ברמב"ם (הל' תפלה פ"א ה"ט) ובשו"ע (ודאדה"ז) או"ח סק"ז ס"ב (ס"א) כתבו **"להודיע שהוא נדבה"**. ובר"י ברכות כא, א **"כדי שתהא תפלתו תחנונים"**. ובדיני חידוש דבר – ראה בחי' הצ"צ רפ"ג דברכות.

24) בשו"ע (ודאדה"ז) או"ח סק"ז ס"ב (ס"ג) שצריך שיחדש בברכות אמצעיות דוקא, ועפ"ז אינו מועיל מה שנתחדש אצלו בתפלתו בסידור שבחיו של מקום ע"י כוונה יתירה. וראה לעיל הערה 11 אי צריך כוונה בסידור שבחיו. ולהעיר מהשקו"ט אי צרכי הנפש נכללות בבקשת צרכיו – ראה לעיל הערה 21*.

25) כ"כ הלשון בשו"ת ארץ צבי הנ"ל. וכע"ז ממש במצות רא"י (או"ח ס"א ס"ד). וכע"ז ממש מצאתי בהמנהיג (הובא בעינים למשפט ברכות כא, א אות ה (ע' קלד)) שאם מתחלה לא כוון דעתו ועכשיו רוצה להתפלל בכוונה עם הציבור, אין לך חידוש גדול מזה ויכול לחזור ולהתפלל.

25*) ומצינו בכ"מ, שהתירו דבריהם כדי שלא יעבור איסור מה"ת (וראה ב"י או"ח סל"ד ס"ב) וי"א שמבטלין מצוה אחת מה"ת לקיים מצוה אחרת גדולה יותר באופן מובחר (ראה שו"ת חכם צבי סק"ו. ואכ"מ), ועי' חל